

ХОДИСА СОДИР БЎЛГАН ЖОЙДА БИОЛОГИК ИЗЛАРНИ АНИҚЛАШ ВА УЛАРНИНГ ДАЛИЛИЙ АХАМИЯТИ

Абдумутал Каримович Закурлаев

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
жиноий-ҳуқуқий фанлар кафедраси проф. ,. ю.ф.д.

АННОТАЦИЯ

Дастлабки тергов ва суриштирув жараёнида ходиса содир бўлган жойда биологик материалларни аниқлаш, улар юзасидан тайинланадиган экспертиза турлари ва уларнинг далилий аҳамияти хусусида сўз боради.

Калит сўзлар: ходиса содир бўлган жой, терговчи, эксперт криминалист, экспертиза лабораторияси, ашёвий далиллар, биологик материаллар, айбиликни хал этишдаги далилий аҳамият.

ABSTRACT

In this article questions of determination of biological traces at the crime scene, designation of different kind of forensic expertise and its arguments importance are viewed.

Keywords: crime scene, investigator, expert criminalist, forensic laboratory, exhibit, biological materials, arguments in prove guilty.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида амалга ошириладиган ва жамиятнинг барча соҳаларини тўлиқ қамраб олган ислохотларнинг асосий мақсади фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, жамиятда тинчлик ва барқарорлигини таъминлаш, миллатлар ва фуқаролар ўртасида ўзаро тотувликни сақлашга қаратилган.

Ислохотлар ҳақида сўз кетар экан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-январдаги ПФ-60-сонли фармонида “ 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт Стратегияси” инсон кадрини юксалтириш ва эркин фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш. Дастури эълон қилиниб унда, мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантиришга алоҳида эътибор қаратилган ва суд-ҳуқуқ

соҳасини ислоҳ этишнинг зарурияти ва унинг бош мақсади сифатида инсон ҳуқуқлари гавдаланганлиги ва унинг ҳимоя қилинишини мақсадларга эришишнинг асосий омилларидан бири жамиятда қонунийликни таъминланиши кўрсатилган.

Шу талаблардан келиб чиқиб ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва судлар олдида турган вазифаларни ҳал қилишда фан, техника, маданият ва ҳунар соҳасидаги махсус билимларни талаб қиладиган масалаларни ҳал қилишда суд экспертизаси муҳим ролига эътибор қаратилган. Улар ўз фаолиятларида ҳар ҳил турдаги жиноятларни тезкорлик билан фош этиш, ҳолисона тергов қилиш ва судда кўриш ҳамда низоларни ҳал қилиш жараёнида суд экспертизаси имкониятларидан кенг фойдаланишлари лозим. Чунки суд экспертизаси махсус билимларга асосланган иш бўйича ҳақиқий ҳолатни аниқлашга қаратилган асосий процессуал восита, тилсиз-инкор этиб бўлмайдиган далилдир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Бу мамлакатимизда жиноятларнинг сифат ва миқдор жиҳатидан оз бўлса ҳам ўсиши кузатилаётган, уларнинг янги турлари пайдо бўлаётган ҳозирги даврда айниқса муҳимдир. Жиноятларни самарали очиш ва тергов қилиш ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг уларни содир этган шахсларни аниқлаш ва фош қилишга, яъни қидирувга оид ва далилий ахборот олишга қаратилган қизгин фаолиятини тақозо этади. Далиллар ва қидирувга оид ахборотни олиш воситаларидан бири тергов ҳаракатларини, айниқса кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракати – ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришни ўтказиш ҳисобланади. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришнинг асосий вазифалари юз берган воқеа ҳолатларини аниқлаш, шунингдек жиноят изларини топиш, қайд этиш, дастлабки тарзда текшириш ва олиб қўйишдан иборат. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришни синчковлик ва изчиллик билан, пировард натижада эса самарали ўтказиш – бу ҳар қандай жиноятни очиш ва тергов қилишда муваффақият гаровидир.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда ижобий натижага эришиш учун кўздан кечиришни ўтказиётган шахсларда чуқур назарий билимлар ва турли хил излар билан ишлаш бўйича амалий кўникмалар мавжуд бўлиши лозим. Кўздан кечиришни ўтказиётган терговчи, шунингдек унда иштирок этаётган мутахассис-криминалист излар таснифини, уларни топиш, дастлабки тарзда текшириш ва

олиб қўйиш тартибини яхши билиши, изларнинг турлари ва уларни қайси жойларда топиш мумкинлиги (қандай воқеа юз берганини ҳисобга олган ҳолда) ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиши, криминалистика воситалари, услублари ва усулларидан моҳирона фойдалана олиши муҳимдир. Бу ҳодиса содир бўлган жойда изларни изчиллик билан қидириш имкониятини таъминлаш, юз берган воқеа механизмини аниқлаш, тергов тусмолларини илгари суриш, шунингдек суд экспертизаларини тайинлашда саволларни асосли равишда қўйиш учун зарур.

Шуни қайд этиб ўтиш лозимки, сўнгги вақтда кўпгина суд, прокурор, терговчи ва суриштирувчи излар билан ишлашни фақат кўздан кечиришда иштирок этувчи мутахассис-криминалистнинг вазифаси деб ҳисоблайдилар. Албатта, мутахассис-криминалист терговчига ёрдам кўрсатиши шарт. Бироқ терговчи излар билан ишлаш борасидаги ҳаракатларни бошқаларга юклашга уриниши ўринли бўлмаса керак. Боз устига, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш иш учун аҳамиятга эга бўлган фактик маълумотларни олиш мақсадида жиноят содир этилган жойни, унда мавжуд излар ва бошқа объектларни терговчи томонидан бевосита қайд этиш ва ўрганишдан иборат.

Жиноят ишларини ўрганиш натижалари шундан далолат берадики, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда мутахассис-криминалист иштирок этмаган ҳолларда излар, одатда, ё умуман топилмайди, ё топилса ҳам баённомада жиноят-процессуал қонуни, экспертиза ва тергов амалиёти талабларини ҳисобга олмасдан, юзаки тавсифланади.

Яна шуни ҳам қайд этиб ўтиш лозимки, айрим ҳолларда изларни қидиришга нисбатан амалда юзаки ёндашиш кузатилади. Яъни бирон-бир из топилгудек бўлса, бошқа изларни қидиришга эътибор камаяди, бу эса жиноятни фош қилиш эҳтимоли пасайиб, далиллар базаси сезиларли даражада сифатсиз бўлишига олиб келади.

Шу боис, ҳодиса содир бўлган жойда учрайдиган моддий изларнинг, айниқса, кенг тарқалган турлари билан ишлаш, уларни топиш, қайд этиш ва олиб қўйишнинг хусусиятларига алоҳида эътиборни қаратишни зарурати туғилади.

Шу ўринда, айрим маълумотларга эътиборни қаратамиз. Амалиётда содир этилаётган жиноятларнинг очилиши биринчи навбатда кўринадиган ва кўринмас изларнинг ҳодиса жойини кўздан кечириш жараёнида аниқланишига боғлиқ. Улар кўринадиган ва хира ёки кўриниши қийин бўлган излар. Бу изларни топиш учун

махсус ёритгичлар, шунингдек механик ва кимёвий усуллар қўлланилади (масалан, қоғоздаги қўлларнинг кўринмас излари, ёки ҳодиса жойида қолдириб кетилган предметларда топилган микрозаррача, тола ва биологик хусусиятга эга бўлган одам танасининг ажратмалари (ёғ-тер излар).

Ҳодиса содир бўлган жойда топилган изларни сақлаш учун қуйидаги чораларни кўриш керак:

а) изларга шикаст етказиши ёки уларни йўқ қилиб юбориши мумкин бўлган шахсларни бу ерга қўймаслик;

б) излар тасодифан шикастланишини истисно қилувчи чораларни кўриш (кўздан кечиришни амалга ошираётган шахс олдиндан белгиланган йўналишлар бўйлаб ҳаракатланиши, предметлар тегишли тавсияларга риоя этган ҳолда, эҳтиёткорлик билан кўздан кечирилиши лозим);

в) хаво даражаси, шамол, куёш нури ва ёғингарчилик таъсирида ўзгариши ёки бузилиши мумкин бўлган изларни, шунингдек, тез айнийдиган озиқ-овқат махсулотларида топилган изларни дарҳол қайд этиш;

г) ҳодиса содир бўлган жойдаги излар топилган ҳудуд ёки предметларни кўздан кечириш иштирокчилари тасодифан уларга шикаст етказмасликлари учун белгилаш (масалан, изларни атрофини бўр билан чизиб белгилаш ёки улар яқинига рақамли тахтачаларни қўйиш мумкин);

д) агар ёғингарчилик бўлиши тахмин қилинаётган бўлса, одам ёки ҳайвон оёқлари, транспорт воситалари ғилдирақларининг изларини тахта, фанер, қути ва бошқа мавжуд материаллар билан тўсиш; излар устида шийпончалар ҳосил қилиниши ҳам мумкин;

е) сочилувчан материаллар (масалан, қумли тупроқ)даги изларни шамол учириб юбормаслиги учун фанер, картон бўлаги, тахта билан тўсиш ёки мазкур изларга мустаҳкамловчи таркиблар (масалан, соч учун лак ёки спиртдаги 6 фоизли шеллак эритмаси)ни пуркаш йўли билан ишлов бериш. Бунда таркибнинг майда томчилари изга сингиши учун эритма оқими юқорига йўналтирилади. Пуркаш изларда яхши фарқланадиган плёнка ҳосил бўлгунга қадар давом эттирилади;

ж) йўлнинг қатнов қисмидаги излар атрофига транспорт ҳаракатини тақиқловчи ва айланиб ўтиш йўллари кўрсатувчи тўсиқлар ўрнатиш;

з) ҳодиса содир бўлган жойда топилган изларни уларнинг бузилишига олиб келиши мумкин бўлган кучли таъсир кўрсатувчи кимёвий бирикмалар ва юқори температуралар таъсиридан сақлаш.

Из-моддалар – бу жиноятни тайёрлаш, содир этиш ёки яшириш натижасида ҳосил бўлувчи суюк, пастасимон ва сочилувчан моддаларнинг излари. Улар қаторига қон излари (томган, сачраган, оққан, чапланган қон доғлари)ни, ёнилғи-сурков материаллари, тормоз суюқликлари, ишқорлар ва хоказоларнинг изларини киритиш мумкин. Бундай изларнинг трасологик тадқиқотлари фақат из ҳосил бўлиш механизмини аниқлашга қаратилади.

Из-инъикослар – бу икки объект ўзаро таъсирга киришиши натижа-сида ҳосил бўладиган излар, бунда бир объектнинг ташқи тузилиши ва ўзга белгилари бошқа объектда акс этади. Из-инъикослар **сўзнинг тор маъно-сидаги излар** ҳисобланади. Уларнинг аксарияти одам, қулфни бузиш асбоблари, жиноят қуроллари, транспорт воситалари, хайвонлар ва хоказоларнинг изларидир.

Айнан тор маънодаги излар (из-инъикослар) криминалистик трасологиянинг асосий тадқиқот объекти ҳисобланади. Кенг маънодаги излар изнинг ҳосил бўлиш механизмини аниқлаш ва ситуалогик тадқиқотлар ўтказиш масалалари ҳал этилаётган, яъни ҳодиса содир бўлган жойдаги вазият, ушбу вазият элементлари ва уларнинг ўртасидаги алоқалар ҳаракатланиш, динамика, ривожланиш нуқтаи назаридан кўриб чиқиладиган ҳолларда трасологиянинг тадқиқот объектига айланиши мумкин.

Ўз навбатида, **из-инъикослар** ёки **акс этувчи излар** ҳам турли асосларга кўра таснифланиши мумкин:

1. Из ҳосил қилувчи объектларга кўра:

- **антропоскопик излар** – изда одам танаси ва унинг айрим қисмлари (қўллари, оёқлари, лаблари, тишлари, бармоқлари, кафтлари, товони ва ш.к.) хоссаларини бевосита акс эттирувчи излар;

- **антропомеханоскопик излар** – кийим, пойафзал кийдирилган одам танаси ва унинг айрим қисмлари хоссаларини ёки одам танаси қисмларининг ўрнини босадиган ва уларнинг вазифаларини маълум даражада бажарадиган предметлар (протезлар, кийдирма тишлар, хассалар)нинг хоссаларини акс эттирувчи излардан иборатдир. Қисқача излар хусусида тўхталар эканмиз бевосита ҳозирги кунда далилий ахамияти энг юқори ва айнанликни (идентификация) белгилашда энг юқори кўрсаткичларни бераётган излар бу биологик характердаги излар ҳисобланади. Мисол тариқасида келтирадиган бўлсак воқеа жойида папиляр излар эксперт томонидан аниқланиб кўздан кечиради ва тадқиқод учун чапланганлиги сабабли олинмайди. Мазкур изни биологик

материал сифатида нингидрин, алоксан, азотли кумуш эритмаси (ёки спрей) билан ишланган тақдирда унинг кимёвий таркиби сақланади ва кўчириб олинса, бу из биологик материал сифатида одам ДНКси экспертизаси бўйича тадқиқ қилинганда шахсни айнанлигини тасдиқлашга имкон беради. Шундай ҳолатни мисол тарзида жиноятчи изларини яшириш мақсадида фойдаланган қўлқопнинг ички қисми текширилган тақдирда, бармоқ изларининг асоси ҳисобланган тер-ёғ ажратмаларини аниқлаш мумкин ва бу ажратмалар ҳам ДНК экспертизаси томонидан шахсни идентификация қилишга имкон беради.

Амалиётда энг кўп содир этиладиган ўғирликнинг чўнтакесарлик турида ҳам биологик тер – ёғ излари билан бирга жиноят содир этган шахснинг эгнидаги кийимининг энги қисми жабрланувчининг чўнтаклари билан албатта туташади, натижада чўнтакдаги микроразрачалар жиноятчининг тирноқ остига ўтади, жиноятчи жиноят содир этиш жараёнида ва кучли хаяжонланиши натижасида ўзидан иссиқлик ажратиши боис, тер ва ёғ ажралиб чиқади бу тер-ёғ излар албатта чўнтак қисмига сингиш билан бирга кийимнинг энг қисмига ҳам чўнтакдаги микроразрача, микротолаларни ўтиб қолишига имкон беради. Худди шу ҳолатни қотиллик содир этилаётган ҳолатда тахмин қилсак микро тола ва микро заррачаларнинг туташувини аниқлаш ҳамда мантиқий боғлиқлик орқали изларни топиш кейинчалик эса ҳолат юзасидан экспертиза тадқиқотларини тайинлаш учун имкон пайдо бўлади.

Ҳозирги кунда Адлия вазирлиги ҳузуридаги Ҳ.Сулаймонова номидаги Республика суд экспертиза маказининг Одам ДНКси экспертизасида бу турдаги экспертиза самарали тадқиқотларни ўтказиш билан бирга жиноят учун жазони муқарраллигини таъминлаш ҳамда шахсни айбини исботлашда ўзининг салмоқли ҳиссасини кўшиб келмоқда.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда замонавий экспертиза турлари ривожланиши билан бирга жиноятлар изи совимасдан очишга қартилган имкониятлар кенгайди. Бу имкониятларнинг барчасида авваламбор суд, прокурор, терговчи суриштирувчи ва экспертлардан мантиқий фикрлаш, жиноятни содир этган шахсни ҳаракатларини фикрий тиклаш ва уни ҳаракатларининг узвий ҳодиса содир бўлган жой мухити билан боғланганда изларни топиш ва бу изларни келажакда далил сифатида эътироф этиш учун имкон яратилади. Яъни очилмайдиган жиноят йўқ фақат жиноятни очилишига масъул шахсларнинг муттасил ўзларининг

устиларида ишлашлари, мантикий фикрлаш орқали назария ва амалиётни боғлаган холда тергов фаолиятига тадбиқ этсалар жиноятчиликни пойи қирқилишига замин яратилади.

REFERENCES

1. Пулатов Ю.С., Закурлаев А.К., Ходиса содир бўлган жойда изларни топиш, мустаҳкамлаш ва олиб қўйиш. Ўқув қўлланма. Тошкент – 2015.Б. 207.
2. Хасанов Ш. Умумий таҳрири остида .Муаллифлар жамоаси. ИИВ Академияси.Суд экспертизаси бўйича қўлланма. 2015. Б.2
3. Ишенко Е.П.,Криминалистика в вопросах и ответах.Москва “Проспект”2014.с.66.
4. Фирсов А.О., Волков А.С.,Особенности обнаружения и изъятия следов биологического происхождения при раскрытии и расследовании преступлений. Журнал Российская академия №8.с.165-167.
5. А.Закурлаев Ходиса жойида кўринмас ва кўз илғамайдиган изларни аниқлаш усуллари. Ўқув услубий қўлланма 37-386 . Т. 2016.Lesson press.